

כתיבה ועריכה: הרבנית שרון רימון

כי לעולם חסדו

דף לימוד על תהלים קל"ד-קל"ט - שבוע מס' 144

תוכן הפרקים שנלמדו השבוע

תהלים קל"ד - המזמור האחרון משירי המעלות - ברכת ה' בבית ה'

תהלים קל"ה - הלל הגדול - הלל וברכה לה' על גדולתו בבריאה ובהיסטוריה של ישראל

תהלים קל"ו - הלל הגדול - הודיה לה' על חסדו

תהלים קל"ז - קינת "על נהרות בבל"

תהלים קל"ח - הודיה לה' על חסדו ועל מענה לקריאת האדם

הקדמה

מזמורים קל"ה-קל"ו נחשבים כחטיבה אחת, ועל פי שיטת ר' יוחנן נקראת חטיבה זו "הלל הגדול" (ירושלמי פסחים ה', ז; תענית ג', יא). מזמור קל"ה פותח ב- הללו יה... הללו עבדי ה'; שעמדים בבית ה' ברחצות בית אלהינו ומסיים בברכו את ה': ברוך ה' מציין שכן ירושלים הללו יה. פסוקים אלה חוזרים על הנאמר במזמור קל"ד: ברכו את יהוה כל עבדי יהוה העמדים בבית יהוה בלילות. שאו ידכם קדש וברכו את יהוה. יברכך יהוה מציין עשה שמים וארץ. הפסוקים הדומים במזמור קל"ד ו-קל"ה מקשרים בין שני המזמורים הללו באופן מובהק, ומכיוון שמזמור קל"ד חותם את שירי המעלות, ניתן להבין שיש קשר בין חטיבת שירי המעלות לחטיבת הלל הגדול, ונראה שהפסוקים החוזרים בקל"ד ובקל"ה מבהירים את הקשר: גם שירי המעלות וגם הלל הגדול נאמרים במקדש, ומהווים ברכה לה' הנאמרת על ידי העומדים בבית ה'.

כמו כן, ישנו קשר בין הלל הגדול (קל"ה-קל"ו) להלל המצרי (קי"ג-קי"ח): חלק מפסוקי הלל הגדול חוזרים גם על פסוקים מ"הלל המצרי" (קי"ג-קי"ח) למשל: הללו יה הללו עבדי ה'; הללו יה הללו את שם ה'; הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו; עצבי הגויים כסף וזהב מעשה ידי אדם... כמוהם יהיו עשיהם כל אשר בטיח בהם; וכך גם הפסוק בית ישראל ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה' דומה מאד לפסוקים ממזמור קט"ו, רק בהיפוך תפקידים - במזמור קט"ו ה' הוא המברך: יברך את בית ישראל יברך את בית אהרן: יברך יראי ה'.

אם כן, מזמורי הלל הגדול קשורים לשירי המעלות ולפרקי ההלל, ממשיכים אותם ומהווים קומה נוספת על גביהם (ראה בפוסט מאת הרב ד"ר יואל בן נון).

בשיעור זה נעיין במזמורי ההלל הגדול ונראה במה ייחודם.

לימוד מעמיק

הלל הגדול - גדולת ה' וחסדו

לימוד מקדים

בתחילת העיון במזמורים קל"ה-קל"ו נערוך השוואה ביניהם. לשם כך, קראו את המזמורים, וסמנו ביטויים החוזרים בשני המזמורים. בסימון בהיר סמנו פסקאות בעלות נושא זהה החוזר בשני המזמורים גם אם לא באופן מדויק (מצורף [דף מקורות](#) בו יוכלו המשתתפים לסמן בעצמם).

תהלים פרק קלו	תהלים פרק קלה
(א) הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:	(א) הללו יה הללו את שם ה' הללו עבדי ה':
(ב) הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו:	(ב) שעמדים בבית ה' בחצרות בית אלהינו:
(ג) הודו לאדני האדנים כי לעולם חסדו:	(ג) הללו יה כי טוב ה' זמרו לשמו כי נעים:
(ד) לעשה נפלאות גדלות לבדו כי לעולם חסדו:	(ד) כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגלתו:
(ה) לעשה השמים בתבונה כי לעולם חסדו:	(ה) כי אני ידעתי כי גדול ה' ואדנינו מכל אלהים:
(ו) לרקע הארץ על המים כי לעולם חסדו:	(ו) כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ בימים וכל תהומות:
(ז) לעשה אורים גדלים כי לעולם חסדו:	(ז) מעלה נשאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוצא רוח מאוצרותיו:
(ח) את השמש למשלת ביום כי לעולם חסדו:	(ח) שהכה בכורי מצרים מאדם עד בהמה:
(ט) את הירח וכוכבים למשלות בלילה כי לעולם חסדו:	(ט) שלח אותות ומפתים בתוככי מצרים בפרעה ובכל עבדיו:
(י) למכה מצרים בכוריהם כי לעולם חסדו:	(י) שהכה גוים רבים והרג מלכים עצומים:
(יא) ויוצא ישראל מתוך מצרים כי לעולם חסדו:	(יא) לסיחון מלך האמרי ולעוג מלך הבשן ולכל ממלכות כנען:
(יב) ביד חזקה ובזרוע נטויה כי לעולם חסדו:	(יב) ונתן ארצם נחלה נחלה לישראל עמו:
(יג) לגזר ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו:	(יג) ה' שמך לעולם ה' זכרך לדר לדר:
(יד) והעביר ישראל בתוכו כי לעולם חסדו:	(יד) כי ידיו ה' עמו ועל עבדיו יתנחם:
(טו) ונער פרעה וחילו בים סוף כי לעולם חסדו:	(טו) עצבי הגוים כסף וזהב מעשה ידי אדם:
(טז) למוליה עמו במדבר כי לעולם חסדו:	(טז) פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו:
(יז) למכה מלכים גדלים כי לעולם חסדו:	(יז) אַזְנֵי־לֵהֶם וְלֹא יִאֲזִינוּ אִף אִין יֵשׁ רֹחַ בְּפִיהֶם:
(יח) ויהרג מלכים אדירים כי לעולם חסדו:	(יח) כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֲשִׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר בִּטְחַן בָּהֶם:
(יט) לסיחון מלך האמרי כי לעולם חסדו:	(יט) בֵּית יִשְׂרָאֵל בָּרְכּוּ אֶת ה' בֵּית אֱהֲרֹן בָּרְכּוּ אֶת ה':
(כ) ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו:	(כ) בֵּית הַלְוִי בָרְכּוּ אֶת ה' יִרְאִי ה' בָּרְכּוּ אֶת ה':
(כא) ונתן ארצם לנחלה כי לעולם חסדו:	(כא) בָּרוּךְ ה' מִצִּיּוֹן שָׁכֵן יְרוּשָׁלַם הַלְלוּ יְהוָה:
(כב) נחלה לישראל עבדו כי לעולם חסדו:	
(כג) שבשפלונו זכר לנו כי לעולם חסדו:	
(כד) ויפרקנו מצרינו כי לעולם חסדו:	
(כה) נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו:	
(כו) הודו לאל השמים כי לעולם חסדו:	

חלק א - הדמיון בין מזמור קל"ה למזמור קל"ו

כפי שניתן להבחין, הדמיון בין שני המזמורים הוא גדול:

- שניהם משבחים את ה' (מסומן בצהוב בהיר).
- שניהם עוסקים בגדולת ה' המתבטאת בשני מישורים: בבריאה (מסומן בירוק) ובהיסטוריה של עם ישראל (מסומן בכתום).
- בתיאור ההיסטוריה של עם ישראל שניהם עוסקים ביציאת מצרים, הכאת האויבים, והנחלת הארץ לישראל.
- חלק מהפסוקים ממש חוזרים על אותם מילים (קל"ה י-יב חוזר כמעט מילה במילה בקל"ו יז-כב; מילים חוזרות: כי טוב; אדונינו; עשיית השמים והארץ והים/מים).

מתוך ההשוואה בין המזמורים ניתן להבחין שעיקרם של מזמורי 'הלל הגדול' הוא תיאור גדולת ה', הבאה לידי ביטוי בחיבור בין בריאה להיסטוריה - מי שברא ויצר ועשה שמים וארץ, שמש, ירח וכוכבים, סערות, ברקים ורעמים, הוא שהוציא את ישראל ממצרים, הוא שהכה בפרעה ובמצרים, הוא שבקע לנו את ים סוף, הוא שהכה לפנינו את סיחון ועוג מלכי האמורי והרפאים בעבר הירדן מזרחה, הוא שהנחילנו את ארץ האבות, והוא הנותן לנו לאכול ולשתות כל יום. מזמורי הלל הגדול מדגישים שבריאת העולם והנהגת ההיסטוריה הם 'מגרש' אחד. ונראה כי ישנה הדגשה מיוחדת על העובדה שבורא עולם מתגלה בהיסטוריה לא כאשר שליטים עולים לכסאות מלכות, ולא כאשר הם מובילים צבאות ועמים למלחמות אכזריות, אלא כאשר הם נופלים מכסאותיהם, וה' שופט אותם ומכה אותם כפי עונשם הראוי להם (ראה בפוסט מאת [הרב ד"ר יואל בן נון](#)).

חלק ב - הייחוד של כל אחד מהמזמורים

שאלה לעיון

לאחר הדגשת הדמיון בין המזמורים, התבוננו בהבדלים ביניהם, בעזרת המשפטים שנשארנו לא צבועים כלל או צבועים בהיר, כחלק מנושא החוזר בשני המזמורים, אך לא צבועים חזק כביטוי דומה.

עיון במזמורים מראה, שעל אף הדמיון הרב בין שני המזמורים ישנם גם הבדלים משמעותיים ביניהם.

- ההבדל הבולט ביותר הוא שבמזמור קל"ו חוזר המשפט "**כי לעולם חסדו**" בכל פסוק, ובכך מדגיש את אלמנט **החסד** כמרכזי במזמור. בנוסף לכך, החזרה על אותו משפט מעידה על כך שמזמור קל"ו **נועד לאמירה בציבור**, כך שהציבור עונה "כי לעולם חסדו" על כל אמירה של המשורר, ובכך משתתף בהודיה לה'.
- לשון השבח: מזמור קל"ה משתמש בלשון **הלל או ברכה** ("הללו", "ברכו"), ואילו מזמור קל"ו משתמש בלשון **הודיה** ("הודו").
- לאומיות מול אוניברסליות: במזמור קל"ה, המשבחים את ה' הם עבדי ה' העומדים בבית ה', ונזכרת בחירת עם ישראל, ואילו בקל"ו הפניה היא כללית "הודו לה'" אשר יכולה לפנות לכל אדם, ובחירת עם ישראל איננה נזכרת. כך גם בסיום המזמורים, מזמור קל"ה מסתיים בקריאות לקבוצות בעם ישראל לברך את ה', והברכה קשורה לציון, ואילו קל"ו מסתיים בקריאה אוניברסלית "הודו לאל השמים".
- בתיאור גדולת ה' בבריאה - בקל"ה נזכר **הגשם** ואילו בקל"ו נזכרים **המאורות**;
- בתיאור ההיסטוריה של עם ישראל - בקל"ה לא נזכרת יציאת מצרים במפורש אלא רק המכות ואילו בקל"ו נזכרים יציאת מצרים, קריעת ים סוף וההליכה במדבר.
- בקל"ה מתוארת גדולת ה' אל מול אפסות האילילים, דבר שאינו נזכר כלל בקל"ו;
- בסיומו של מזמור קל"ו מופיע נושא הפרנסה - "נותן לחם לכל בשר".

הדמיון בין המזמורים, שראינו בתחילת השיעור, עלול לטשטש את ההבדלים ביניהם, אך מצד שני - דווקא על רקע הדמיון בין המזמורים ניתן להבחין בניואנסים השונים ולהבחין באמירה הייחודית של כל אחד מהמזמורים: **מזמור קל"ה פונה לעם ישראל, ומדגיש את גדולת ה', ואת כוחו הרב** לעשות ככל אשר חפץ. גדולתו של ה' מודגשת במזמור אל מול איתני הטבע (הגשם והים), האלילים, ומלכים גדולים. כחלק מגדולת ה' מוזכרת יכולת המשפט של ה' "כי ידין ה' עמו". אם כן, מזמור קל"ה מדגיש את גדולת ה' עצמתו וכחו, ומתוך כך קורא לעם ישראל להלל את ה'.

לעומת זאת, **מזמור קל"ו מתמקד בחסד ה' באופן מובהק**. המשפט החוזר שוב ושוב בכל פסוק הוא "כי לעולם חסדו". תיאור הבריאה במזמור זה איננו עוסק בכחו של ה' לשלוט באיתני הטבע אלא מתמקד במאורות, ובהשפעתם על העולם. בתיאור ההיסטורי אמנם נזכר כחו של ה' לפגוע בעמים אחרים, אך הדגש הוא על התוצאה - החסד לישראל: הכאת מצרים - היא למען ישועת ישראל ביציאתם ממצרים; קריעת הים - היא למען העברת ישראל בתוכו; ההליכה במדבר - גם היא חסד ה' עם ישראל, ואף הכאת המלכים איננה עומדת בפני עצמה אלא במטרה לנחול את הארץ (אמנם שלב זה מודגש בשני המזמורים). לאחר כל זאת, התיאור ההיסטורי מסוכם במילים "שבשפלנו זכר לנו... ויפרקנו מצרינו" - העניין איננו הדין שה' עושה (המוזכר בקל"ה, יד: **כִּי יִדִין ה' עַמּוֹ וְעַל עֲבָדָיו יִתְנַחֵם**) אלא הישועה של ישראל. לבסוף, הפרק מסתיים עם חסד ה' לכל בני האדם: "נותן לחם לכל בשר". ואכן, חז"ל ראו בפסוק זה את עיקרו של המזמור:

פסחים קיח ע"א:

ולמה נקרא שמו הלל הגדול? אמר רבי יוחנן: מפני שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה.

חלק ג - החיבור בין המזמורים ל"הלל הגדול"

כפי שראינו, מזמורים קל"ה-קל"ו נחשבים כחטיבה אחת, ונקראים יחד "הלל הגדול". כאשר קוראים אותם יחד, ניתן לראות תהליך המתפתח מתחילת מזמור קל"ה לסיום מזמור קל"ו: מזמור קל"ה פותח בקריאה לעומדים בבית ה' להלל לה'. הסיבה להלל מפורטת במהלך מזמור קל"ה: גדולתו וכחו של ה', השולט בטבע ובהיסטוריה ביד חזקה ובזרוע נטויה, ויתרונו הברור על פני האלילים והשליטים הגדולים. בעקבות תיאור כחו וגדולתו של ה', עם ישראל נקרא להלל ולברך את ה' (על מזמור קל"ה כהקדמה למזמור קל"ו ראה בסרטון מאת [הרב אורי שרקי](#)).

מזמור קל"ו ממשיך את מזמור קל"ה - הוא ההלל והברכה לה', שאליה נדרשו ישראל העומדים במקדש במזמור קל"ה. נראה שבאמירתו של מזמור ההלל הזה היה שותף כל הציבור הנמצא במקדש: המשורר מונה את שבחי ה' אחד לאחד (שרובם נזכרו לפניך במזמור קל"ה כסיבה להלל לה'), והציבור משתתף באופן פעיל בשבח ועונה "כי לעולם חסדו". יתכן שבשל כך הוא נקרא "הלל הגדול" - שהיה נאמר בקול גדול במקדש ע"י כל הציבור.

ההודיה הגדולה לה' הנאמרת ע"י כל הציבור, במזמור קל"ו אמנם מזכירה את גדולתו וכחו של ה', אך המוקד העיקרי שלה הוא חסד ה' השופע על כל בני האדם ומתבטא הן בבריאה, הן בהנהגת עם ישראל והן בפרנסת כל העולם.

הרעיון העולה מקריאת שני המזמורים כאחד הוא שגדולתו וכחו הרב של ה' הם המאפשרים את חסדו הגדול השופע על כל בני האדם, וההודיה הגדולה לה' היא דווקא על חסדו. חסדו של ה' הוא הדבר המשמעותי יותר, ואולי הוא עיקר גדולתו של ה' (ראה בשיעור מאת [חגי בן ארצי](#) ובפוסט מאת ד"ר [חגי משגב](#)), וכך מסכם מאיר ויס את העיון במזמור קל"ו:

פרופ' מאיר וייס, אמונות ודעות במזמורי תהלים, מזמור קל"ו:

...כל פרט ופרט ממחיש את המשפט "כי לעולם חסדו" של ה'. מזמורנו אפוא מודה לה' לא על פרט מן הפרטים ולא על כל הפרטים המוזכרים, לא על כל יכולתו על כחו וגבורתו, וגם לא על צדקו, אף לא על רחמיו כי אם על חסדו, בראותו בכל פעולה ופעולה של ה' את "המנהג עולמו בחסד" (כלשונה של ברכת נשמת כל חי") - ביחס של לפני משורת הדין.

שאלה למחשבה:

ראינו שההודיה המשמעותית, הנאמרת בציבור, מתמקדת בהשפעת החסד של ה' על בריותיו. נסו לחשוב - מדוע ההודיה העיקרית של ההלל הגדול היא על החסד שמשפיע ה' על הבריות? חוו דעתכם, מה מעיד על גדולה רבה יותר - הכח ויכולת השליטה או האפשרות לעשות חסד? מדוע?

חלק ד - ההלל הגדול בפסח

מזמור קל"ו נאמר בליל הסדר, כפי שקובעת הגמרא:

תלמוד בבלי, מסכת פסחים דף קי"ח ע"א:

(כוס) רביעי - גומר עליו את ההלל, ואומר ההלל הגדול

לכאורה, הסיבה לאמירת ההלל הגדול בליל הסדר היא שהוא מזכיר את יציאת מצרים. אולם, ישנם מזמורים נוספים העוסקים ביציאת מצרים, ובכל זאת נבחר דווקא מזמור זה.

שאלה למחשבה:

מדוע נקראים מזמורים אלה "ההלל הגדול"? במה גדולתם?

ומדוע מתאים לקרוא את "ההלל הגדול" בליל הסדר?

הגמרא מבירה את ייחודו של "ההלל הגדול":

תלמוד בבלי, מסכת פסחים דף קי"ח ע"א:

ולמה נקרא שמו ההלל הגדול? אמר רבי יוחנן: מפני שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה.

אימרה זו מפתיעה ביותר. כאשר קוראים את מזמור קל"ו ניתן לחשוב שהוא נקרא "ההלל הגדול" מפני שמפורטים בו חסדי ה' עם ישראל. או מפני שמתוארים בו כמה תחומים של גדולת ה'. או מפני שהוא נקרא ע"י כל הציבור בקול גדול. אולם, ר' יוחנן מדגיש שייחודו של המזמור הוא דווקא בהדגשת חסד ה' עם כל בריותיו: "נותן לחם לכל בשר" (בדומה לחשיבותו הרבה של הפסוק "פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון"). לפי זה, הדאגה של ה' לקיום הבסיסי של כל בריותיו היא החסד המשמעותי ביותר, ועל כך ראוי להיקרא מזמור קל"ו "ההלל הגדול".

שאלות למחשבה:

- מדוע דווקא הדאגה לקיום היומיומי נחשבת ע"י ר' יוחנן כחסד הגדול, יותר מנסים גדולים שנעשו לעם ישראל במהלך ההיסטוריה?
- אם אכן החשיבות העיקרית של מזמור זה היא בפסוק "נותן לחם לכל בשר", מדוע אומרים מזמור זה בליל הסדר?

יציאת מצרים היא מהלך היסטורי חשוב ומכונן בתולדות האומה הישראלית. יציאת מצרים היא כמובן בעלת משמעות תיאולוגית עצומה המובילה להכרה בה' ובגדולתו. ויחד עם זאת, המסר החשוב הנלמד מיציאת מצרים איננו רק תיאולוגי או לאומי. משורר המזמור נותן זווית נוספת למשמעותה של יציאת מצרים: "ויוצא ישראל מתוכם כי לעולם חסדו" - ה' הושיע את ישראל ממצרים פשוט בגלל ש"לעולם חסדו". כאשר מסתכלים על יציאת מצרים באופן כזה, ליציאת מצרים יכולה להיות משמעות אישית עבור כל אדם, הזקוק לחסד ה' בסיטואציות שונות בחייו.

שיר:

קראו את השיר "[כל אדם צריך מצרים](#)" מאת אמנון ריבק, וחשבו על משמעותו עבורכם.

זוית אישית:

חשבו על סיטואציות בחייכם בהן הרגשתם שאתם "יוצאים ממצרים" - יוצאים מצרה לרווחה, ממצוקה לישועה.

המילה "מצרים" מזכירה את המילה "מיצר". כל אדם נתון לעתים ב"מיצר" - במקום צר ו"תקוע" מבחינה נפשית או פיזית. באותה עת האדם משועבד לקושי המשתלט עליו ומפריע לזרימה הטבעית והחיובית של חייו. תחושות של חוסר אונים וחוסר תקווה לשינוי עלולות למלא את לבו. לעתים עצם תחושת הייאוש והתקיעות עלולה לקבע את האדם במצב המצוקה, ולא לאפשר לו לצאת משם ולהתקדם. אולם, אם בהיותו נתון במיצר, יוכל האדם להרים מדי פעם את מבטו ולראות שיש אפשרות אחרת, שיש תקווה - הוא יוכל לנסות לחתור ולהגיע לשם. אם בעבר חווה אותו אדם הצלה, יציאה ממצוקה, שינוי משמעותי, הוא יוכל להיזכר באותה ישועה ולצפות ולקוות שגם הפעם הוא יצליח לצאת מהקושי. גם הפעם ה' יעזור לו. גם הפעם כוחותיו יעמדו לו בהתמודדות. גם הפעם משהו יבוא לעזרתו.

הזיכרון של יציאת מצרים הוא זיכרון מכונן כזה, ובהגדה של פסח אנו מזכירים לעצמנו להרגיש ולחוות מחדש את חווית השחרור: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". ככל שאנו חווים אותו בצורה יותר חיה וממשית, כאילו יצאנו בעצמנו ממצרים, אנו יכולים לשאוב ממנו יותר כוחות להתמודדות בחיים. יציאת מצרים מסמלת את העובדה שיש אפשרות לצאת מצרה לרווחה, מאפילה לאורה ומשעבוד לגאולה. מי שכבר חווה "יציאת מצרים", על בשרו בצורה משמעותית או לפחות בזיכרון ההיסטורי שלו, יודע שיש אפשרות לצאת ולהיגאל, אפילו מן המקומות הנמוכים ביותר. כדי להצליח למשוך את עצמו מן המצוקה, האדם צריך שביב של תקווה להיאחז בו. ויציאת מצרים מהווה תקווה גדולה עבור כל אדם, בכל דור.

מזמור קל"ו הנקרא בליל הסדר מחבר בין יציאת מצרים לחסד ה' השופע על כל אדם באופן אישי, ומזכיר לנו לקחת איתנו מליל הסדר את ההבנה והתחושה "כי לעולם חסדו".

סיכום:

מזמורים קל"ה-קל"ו נקראים יחד "הלל הגדול", ושניהם מהללים ומשבחים את ה' על גדולתו בהנהגת העולם. נראה כי מזמור קל"ה הוא ההקדמה, הקוראת לישראל, העומדים בבית ה', להלל ולברך את ה' על גדולתו הרבה, ואילו מזמור קל"ו הוא מזמור ההודיה עצמו, המדגיש את חסד ה' השופע על כל בריותיו. כל הציבור העומד במקדש משתתף באמירת מזמור זה: שליח הציבור מונה את שבחי ה' אחד לאחד, והציבור עונה "כי לעולם חסדו".

קריאתו של "הלל הגדול" בליל הסדר מזכירה לנו שיציאת מצרים היא דוגמא אחת לחסדי ה' השופעים על עם ישראל ועל כל בני האדם, והיא הנותנת תקווה לכל אדם, בכל דור, שיש אפשרות לצאת ולהיגאל, אפילו מן המקומות הנמוכים ביותר.

להרחבה

מאמרים ושיעורים למזמור קל"ז - "על נהרות בבל":

[שיעור מאת פרופ' יונתן גרוסמן על השתקעות בגלות מול כיסופים לירושלים](#)

[שיעור מאת ד"ר מרים ויטמן על הגלות והכיסופים בתהלים ובשירים ישראלים](#)

[שיעור מאת ד"ר אביחי קלרמן - השבר ושבועה](#)

[מתן על הפרק - דפי לימוד לתהלים קל"ז](#)

[מאמר מאת הרב ישעיהו הדרי](#)

[מאמר מאת הרב אלחנן סמט - בזכירה סוד הגאולה](#)